

Aappo Kähönen

Valoa Moskovan arkistoihin

Moskova on edelleen Moskova, vaikka Neuvostoliiton sijalla onkin Venäjä. Tähän voi myös kiteyttää Neuvostoliiton Moskovaan sijoitettujen keskusarkistojen merkityksen sekä kansainvälisestä että suomalaisesta näkökulmasta. Omalta osaltani tutustumista muutamaan näistä arkistoista kuten itse kaupunkiinkin on edesauttanut väitöskirjatutkimus Neuvostoliiton 1950-luvun Suomen politiikasta.

Kansainvälisen historiantutkimuksen näkökulmasta neuvostojärjestelmän toimintaa tallentaneiden arkistojen kiinnostavuus tiivistyy yhteen sanaan, muutokseen. Vuosikymmen sitten elokuussa 1991 tapahtunut vallankaappausyritys romahdutti ja sulatti pois Neuvostoliiton. Se merkitsi yhden aikakauden päätöstä, ei vain kylmän sodan, vaan myös vuonna 1917 perustetun yhteiskuntajärjestelmän osalta. Siksi Neuvostoliiton historiaa voi tarkastella jo päättyneenä, erillisenä kokonaisuutena. Neuvostoliiton seuraajavaltiona Venäjä on kiinnostava, koska poliittinen järjestelmä, maan kansainvälinen asema ja sosiaalinen rakenne on jatkuvassa muutoksessa.

Suomalaisen historiantutkimuksen näkökulmasta jatkuvuuden painottaminen voi silti olla perustellumpaa kuin muutoksen. Tätä tukevat sekä Suomen historiallinen tausta että maantieteellinen sijainti. Sekä rauhanomaisella että sotaisalla kanssakäymisellä Suomen ja Venäjän välillä on vuosisatainen historia. Suomalaisen kansallisvaltion muodostamiselle oli ratkaisevaa noin vuosisadan mittainen jakso autonomisena yksikkönä Venäjän keisarikunnassa. Suomen itsenäistymisen jälkeen Neuvostoliitto oli yli tuhannen kilometrin mittaisella rajaosuudellaan merkittävin naapurimaa, johon oli otettava kantaa riippumatta siitä, oltiinko Neuvostoliittoa vastaan vai sen puolesta. Kansalaissodan käyneessä maassa tähän sisältyi oma, vallitsevan järjestelmän legitimizeettiin liittyvä voimakas lataus. Toisen maailmansodan jälkeisen lähihistorian tekee kiinnostavaksi jo Suomen "erityissuhde" Neuvostoliittoon ja sen merkityksen arviointi.

Neuvostoliiton historiaa voidaan venäläisiä arkistolähteitä hyödynnettäessä tutkia monesta eri näkökulmasta. Monia neuvostohistorian esimerkiksi sosiaalisia ilmiöitä voidaan tutkia Pietarista aina Uralin taakse ulottuvien paikallisarkistojen avulla. Moskovaan matkustaminen ja sikäläisiin arkistoihin hyödyntäminen on perustultua silloin, kun halutaan tutustua keskusvallan lähinnä hallinnollisesta näkökulmasta, koskipa tämä sitten kulttuuria, politiikkaa tai taloutta.

Neuvostoliiton yksipuoluejärjestelmän keskitetyn luonteen takia on kuitenkin todennäköistä, että jos alueellisilla ilmiöillä katsottiin olevan vähäistäkin poliittista merkitystä, niitä koskevaa materiaalia löytyy usein myös keskusarkistoista. Näistä tärkeimpiä ovat vanhempi (RGASPI) ja uudempi (RGANI) puoluearkisto, valtionarkisto (GARF), talousarkisto (RGAE), ulkoministeriön arkisto (AVP RF) sekä kulttuuriarkisto (RGALI).

RGASPI

Venäjän valtiollinen sosiaalipoliittisen historian arkisto on paljon muutakin kuin vain NKP:n puoluearkisto vuosilta 1917–1952, joka sisältää muun muassa puolueen korkeimpien elinten, keskuskomitean ja politbyroon asiakirjat. Myös puolueen nuorisojärjestön, Komsomolin, sekä kommunistipuolueiden kansainvälisen yhteistyöjärjestön, Kominternin (1919–1943), arkistot sijaitsevat täällä. Maantieteellisesti laajempaan näkökulmaan perehtymisen mahdollistaa Euroopan sosialististen ja kommunististen liikkeiden kokoelma 1860-luvulta 1950-luvun lopulle. Tähän kokonaisuuteen sisältyy myös Marx ja Engels -kokoelma. Kirjaimellisesti sosiaalishistoriallista lähdeaineistoa tarjoaa Länsi-Euroopan sosiaalisen ja poliittisen historian kokoelma 1700-luvulta 1900-luvun alkuun. Useiden, erityisesti Venäjän vallankumousliikkeen keskeisten henkilöiden arkistot, Leninistä ja Stalinista alkaen, sijaitsevat täällä.

Nykytietojen mukaan osa Kominternin asiakirjoista, mukaan lukien jotkut aiemmin avoimina olleet, ovat osittain salaisia, samoin kuin salakielisähkeet ja muut erittäin salaiset asiakirjat. Suljettuun eli salaiseen kokoelmaan kuuluu muun muassa NKP:n kansainvälisen osaston materiaali vuoden 1941 jälkeen, vaikkakin julkistaminen vuosilta 1941–1945 on käynnissä. Myös sellaiset politbyroon dokumentit, jotka on saatu presidentin arkistosta, jossa säilytetään edelleen paljon kiinnostavaa materiaalia, ovat salaisia. Tässä ja muissa arkistoissa henkilöarkistojen käyttöä rajoittaa, muttei täysin estä, yksityisyyden suoja koskeva laki.

RGANI

Venäjän valtiollinen uudemman historian arkisto taas on nimenomaan puoluearkisto vuosilta 1952–1991. Arkisto sisältää paitsi politbyroon ja keskuskomitean asiakirjoja, myös muiden puolue-elinten, kuten kansainvälisen osaston, ideologia- ja propagandaosaston (tunnettu myös nimellä agitprop), sekä ammattiyhdistysliikkeen ja hallinnollisen sekä taloudellisen osaston tuottamaa materiaalia. Kansainvälisen osaston asiakirjojen lisäksi arkistossa on kokoelma kommunistipuolueiden ja hallitusten kansainvälisistä neuvotteluista ja sopimuksista. NKP:n puoluekokouksiin vuosina 1955–1966, keskuskomitean täysistuntoihin vuosina 1941–1966 ja politbyroon pöytäkirjoihin vuosina 1952–1991 liittyvää materiaalia on saatu vuosien 1993–1995 presidentin arkistosta, jonka salaisiin kokoelmiin kuuluu edelleen näihin liittyviä asiakirjoja. Henkilöarkistoista kiinnostavin on pääideologi Mihail Suslovin kokoelma.

Vaikka suuren osan asiakirjoista kerrotaan nykyään olevan julkisia, ne eivät välttämättä ole järjestämättöminä saatavilla tutkimuskäyttöön. Salakielisähkeet kuuluvat myös tässä arkistossa salaiseen kokoelmaan. Käytännössä useiden arkiston kokoelmien, erityisesti kansainvälisen osaston kohdalla, 1950-luvun puoliväli tai loppu toimii julkisen materiaalin rajana.

GARF

Venäjän Federaation valtion arkisto sisältää materiaalia jo Venäjän keisarikunnan ajalta alkaen 1800-luvun alkupuolelta, sekä vuoden 1917 väliaikaisesta hallituksesta ja vuosien 1918–1922 sisällissodan valkoisista hallituksista ja kenraaleista. Myös neuvostovallan ajalta arkistosta löytyy sisäasian-, ulkoasian- ja puolustusministeriön materiaaleihin perustuvia kokonaisuuksia. Poliittiselta kannalta keskeisiä ovat muiden muassa SNTL:n hallituksen (kansankomissaarien neuvosto v. 1917–1946, ministerineuvosto v. 1946–1991), toimeenpanevan keskuskomitean ja korkeimman neuvoston asiakirjat. Arkistoon kuuluu myös puolueen joukkotiedotusorganisaatioiden materiaalia alkaen hallituksen alaisesta televisio- ja radiotoiminnan komiteasta aina TASS:in, Sovinformbyron ja APN:n toimintaan ja hallintoon liittyvään materiaaliin. Sosiaali- ja kulttuurihistorian kannalta kiinnostavia lähteitä tarjoavat myös yleisliittolaisen ammattiliittojen keskusneuvoston (VTsSPS) ja yleisliittolaisen ulkomaisten kulttuurisuhteiden yhdistyksen (VOKS), sekä Prahasta vuonna 1946 takavarikoidun Venäläisen emigraation historiallisen arkiston asiakirjat.

Kaikki vallankumousta edeltävä, "tsaarinaikainen" materiaali on avointa, sekä suuri osa neuvostoaikaisesta aineistosta vuoteen 1941 saakka. Osa hallituksen toista

maailmansotaa edeltävistäkin asiakirjoista on salaisia, toisaalta osittain sodan jälkeiset hallituksen asiakirjat ovat julkisia 1950-luvulle saakka. Neuvostoliiton Saksassa toimineen miehityshallinnon (SVAG) dokumenttien julkistaminen on aloitettu vuonna 1995 presidentin asetuksella, mutta ne eivät toistaiseksi ole saatavilla laajempaan tutkimuskäyttöön. Sisäasiainministeriön (NKVD/MVD) materiaalia on osin julkaistu vuosilta 1944–1953, mutta valtaosa Berijan mappiin kuuluvista dokumenteista on edelleen salaisia.

RGAE

Venäjän valtiollinen talousarkisto säilyttää SNTL:n kansantalouden suunnittelu- ja rahoituselinten tuottamaa materiaalia vuosilta 1917–1991. Keskeisimpiä organisaatiota ovat muiden muassa viisivuotissuunnitelmista vastannut Valtion suunnitteluvirasto (GOSPLAN) sekä valtionvarain-, maatalous-, ulkomaankauppaministeriöt ja SNTL:n valtionpankki. Erityisesti SNTL:n tilastohallinnon keskuksen tarjoamien lähteiden kautta tällä arkistolla lienee lähtökohtaisesti eniten annettavaa määrällisen tutkimuksen harjoittajille, väestölaskennoista alkaen. Nykytietojen mukaan huomattava osa aiemmin salaisesta, muun muassa sotateolliseen kompleksiin liittyneestä materiaalista on julkista. Salaiseen kokoelmaan ilmoitetaan kuuluneen vuoden 1998 lopulla vain 5% arkiston asiakirjoista.

AVP RF

Venäjän Federaation ulkopolitiikan arkisto käsittää käytännössä Neuvostoliiton ulkoministeriön (Narkomindel v. 1918–1946, MID v. 1946–1991) arkiston. Arkistoon sisältyvät ministeriön, Neuvostoliiton ulkomaisten edustustojen, sekä ulkoministerien ja näiden sihteeristöjen arkistot. Arkistokokonaisuudet on ryhmitelty yleensä maittain, minkä lisäksi on erikoiskokoelmia, muiden muassa kansainvälisistä konferensseista (esim. Jalta, Geneve) ja Neuvostoliiton solmimista sopimuksista. Periaatteessa salaisuusraja on 30 vuotta, mutta lähettiläiden laatimat vuosiraportit kohdemaistaan ovat edelleen salaisia kuten myös salakielisähkeet. Yleensä myöskään keskustelumuistiot eivät ole saatavilla vuoden 1947 jälkeen.

RGALI

Venäjän ja Neuvostoliiton kulttuuriarkisto sisältää kirjallisuuteen, yhteiskunnalliseen keskusteluun, musiikkiin, teatteriin ja elokuvaan liittyvää

lähdeaineistoa alkaen 1700-luvulta. Neuvostovallan kaudelta kiinnostavaa materiaalia tarjoavat kulttuurin organisoimiseen ja hallintoon liittyvät organisaatiot. Näistä tärkeimpiä ovat kulttuuriministeriö (1953–1991), hallituksen alaiset taideasiain- (1936–1953) ja elokuvakomiteat, sekä kirjallisuuden päähallinto Venäjän neuvostotasavallassa. Kulttuurin tuottamisen ja kontrollin kannalta merkittäviä olivat myös valtakunnalliset kirjailija- säveltäjä- ja teatteriliitot, joihin kuuluminen oli edellytys näissä ammateissa toimimiselle. Arkisto säilyttää myös suurten venäläisten taiteilijoiden henkilöarkistoja, alkaen Pushkinista. Kaikkien aiemmin salaisten arkistokokonaisuuksien kerrotaan nykyään olevan avoimia tutkijoille, mukaan lukien pääsensusurin (GLAVLIT) ja aiemmin vainottujen tai emigroituneiden kirjailijoiden arkistokokonaisuudet.

Tässä esiteltyihin arkistoihin pätevät kuitenkin seuraavat yleisluontoiset huomautukset. Kaikki esitelty materiaali ei suinkaan ole saatavilla, ja osa aiemminkin julkisista kokoelmista on saattanut muuttua jälleen salaisiksi, vaikka julkistamisprosessi periaatteessa on edelleen käynnissä. Avoimetkaan kokonaisuudet eivät ole aina täydellisiä, vaan vaikuttavat toisinaan julkisuutta varten karsituilta.

Arkistojen käyttäminen on oma taitolajinsa, jossa edistytään toistuvien harjoitusten myötä. Avainsanoja ovat kielen ja byrokratian ymmärtäminen. Auttava venäjän taito tai tulkin hankkiminen on välttämättömyys. Kaikki katalogit ja materiaali on lähtökohtaisesti venäjäksi (poikkeuksena Kominternin arkisto), eivätkä virkailijat yleensä puhu muita kieliä (poikkeuksena ranska ulkoministeriön arkistossa). Tutkimusluvan saa periaatteessa esittämällä yliopistonsa suosituskirjeen, jonka jälkeen lupa myönnetään arkistokohtaisesti heti tai viikon sisällä. Järjestelyjä voi nopeuttaa laatimalla kirjeen valmiiksi venäjäksi (eikä siis englanniksi!) ja faksaamalla sen arkistoon noin kuukautta ennen. Telefaksi on tutkijan apuväline jatkossakin, jos hän tietää mitä haluaa. Tällöin saa materiaalin valmiiksi saapumispäivänään, eikä joudu odottamaan vuorokaudesta kolmeen, minkä tilausten toimittaminen arkistosta riippuen yleensä kestää.

Kopioita voi yleensä tilata viikon varoitusajalla, ulkomaalaiselle hintaan 1–2 dollaria sivulta. "Pikatoimitus" seuraavaksi päiväksi maksaa yleensä puolet enemmän, jos se yleensä on mahdollinen. Edellä kuvattua proseduuria helpottavat seuraavat seikat: hyvät henkilösuhteet arkiston johtoon, korkea virka-asema ja mahdollisesti vielä paksu kukkaro. Arkistot nimittäin tekevät hintavaa dollarikorvausta vastaan temaattisia hakuja julkisiin, mutta vielä järjestämättömiin kokonaisuuksiinsa. Väitöskirjatutkimusta tekevien jatko-opiskelijoiden kokemus, niin oma kuin myös kollegojen,

sattuu näistä seikoista olemaan yleisesti ottaen hieman rajoitettu.

Arkistopolitiikka Venäjällä, kuten historian käsittely muuallakin, elelee poliittisen tilanteen mukaan. Neuvostoaikana arkistot olivat suljetut kaikilta, paitsi luotettavimmilta kommunistipuolueiden jäseniltä. Neuvostoliiton romahdusta seuranneen Jeltsinin hajautetun demokratian alkuvaiheessa, vuoden 1991 jälkeen, niistä taas kerrotaan saaneen lähes mitä vain keksi pyytää. Nämä "villit päivät" päättyivät ennen 1990-luvun puoliväliä, Moskovan Valkoiseen taloon linnoittautuneiden kommunistien yritettyä vallankaappausta vuonna 1993, minkä jälkeen julkistamisprosessi hidastui tai pysähtyi. Aiemmin avoimia kokonaisuuksia on muutettu jälleen salaisiksi jo Jeltsinin toisen presidenttikauden ja ensimmäisen Tshetshenian sodan aikana, ja Putinin hallinnollisen keskittämisen ja toisen Tshetshenian sodan aikana kontrolli edelleen on voimistunut. Tämä kehitys rinnastuu yleisempään venäläisen yhteiskunnan trendiin, jossa tulee esiin pettymys markkinatalous- ja demokratia uudistusten epäonnistumisiin. Seurauksena on menneisyyden nostalgisointi, minkä kuuluvasti huomaa "Suuren ja Mahtavan" sävelten palauttamisessa kansallislauluun vaakunassaan kaksipäistä kotkaa käyttävälle Venäjälle. Tästä hieman skitsofreenisestä symboliikasta huolimatta Neuvostoliiton historiaa ei enää koeta erilliseksi menneisyydeksi, josta on syytä tehdä tiliä, vaan yhä enemmän nyky-Venäjän omaksi historiaksi, minkä vuoksi se ei ole enää vapaata riistaa tutkijoiden, enempää koti kuin ulkomaistenkaan, käyttöön.

Viimeisiksi vihjeiksi vielä seuraavaa. Ennen paikan päälle lähtemistä on syytä tutustua paitsi arkistojen aukioloaikoihin (yleensä vain kolmena päivänä viikossa) myös venäläisen kalenteriin joka on uusien merkkipäivien ohella säilyttänyt myös neuvostoaikaiset. Erityisesti vapun ja voiton päivän (9. toukokuuta) välillä kaikki on käytännössä kiinni. Vaikka hotellimajoitus ei enää halpaa (300–400 mk/vrk), syöminen pääkatujen ulkopuolella on (kaksi ruokalajia ja juomat 30–40 mk). Ottaen huomioon, että Moskova on pääkaupunki maassa, jossa kaikki on mahdollista, mutta mikään ei ole aivan varmaa, se on miellyttävä slaavilainen metropoli, jossa auttavalla venäjän taidolla viihtyy mainiosti virka-ajan ulkopuolellakin.

Subjekttiivisten kokemusten lisäksi tämän esittelyn laatimisessa on hyödynnetty seuraavia nettiosoitteita:

www.rusarchives.ru sekä, jos venäjänkieli ei suju, tarjoaa www.iisg.nl tietoa Venäjän arkistoista englanniksi.

Kirjoittaja Aappo Kähönen on tutkija Suomen Akatemian hankkeessa "Kylmän sodan historia –

**Suomen tapaus" Helsingin yliopiston
yhteiskuntahistorian laitoksessa.**

ENNEN JA NYT

Historian tietosanommat